

ДИЗАЙН АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 711

І.А. Дида

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну та основ архітектури

АРХІТЕКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОВКІЛЛЯ В АСПЕКТІ УКРАЇНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ

© Дида І.А., 2004

Проаналізовано генезис, особливості українських архітектурних традицій, зокрема в архітектурній композиції довкілля. Охарактеризовано розвиток українських традицій в сучасній архітектурі. Визначено заходи щодо оптимізації цього процесу в майбутньому.

Антропогенне довкілля є місцем, де сучасні люди проводять практично все своє життя. Якість та характер цього довкілля значною мірою залежить від архітекторів-проектантів. У людини з її оточенням складаються певні стосунки, що мають двосторонню спрямованість.

З одного боку, людина має прямий вплив на формування свого життєвого простору. Вона його проектує, реалізує, експлуатує, і на кожному з цих етапів втілює своє бачення оптимального для себе довкілля.

З іншого боку, середовище, в якому постійно перебуває людина, впливає на її фізичний та психічний стан, виховує в тому чи іншому напрямку, формує її як особистість, часто навіть незалежно від бажання самої людини. Про виховний вплив середовища часто згадують, зокрема, коли говорять про Львів і львів'ян – сучасних і колишніх, котрі виростили у Львові, виїхали в інші міста чи країни, але зберегли особливий спосіб світосприйняття, що сформувався під впливом львівського довкілля, в тому числі й львівської архітектури. Щось подібне відбувається в процесі навчання архітекторів в приміщеннях Головного корпусу Національного університету “Львівська політехніка”. Прикладів такого впливу довкілля можна навести дуже багато. Отже, архітектор, намагаючись у міру можливостей створити естетичне та функціонально доцільне середовище, бере на себе велику відповідальність, одночасно виконуючи функції, подібні до режисерських: він наперед визначає поведінку, настрій, навіть думки людей, що будуть жити в запроєктованому ним довкіллі.

На конкретний вигляд довкілля, в якому живе людина, впливають природні і антропогенні фактори. Коротко розглянемо основні з них.

Природні фактори впливу формують дві основні групи. До першої належать природні умови, провідну роль серед яких відіграє клімат (температура, опади, вітри). Вплив клімату на архітектуру визначається в основному тим, чи він є сприятливим для життя людей, чи навпаки – від нього треба захищатися, і тоді потреба захисту відображається в архітектурних формах. Значний вплив на архітектуру з боку природних умов мають також рельєф, наявність водних просторів, характер та видовий склад рослинності і тваринного світу. Друга група – це доступні в даній місцевості природні будівельні матеріали. Так, можливість використовувати для будови мармур вплинула на характер давньогрецької архітектури, а глина як єдиний доступний будівельний матеріал спричинилася до саме такого, а не іншого, архітектурного образу міст Межиріччя або Середньої Азії.

Антропогенні фактори впливу також формують дві групи. Перша – це особливості світогляду, культурних традицій тих людей, для яких створюється архітектура: їх уявлення про те, яким має бути оптимальне життєве середовище, їх естетичні смаки, релігійні та філософські погляди, давні звичаї, риси характеру, ментальність. Історія архітектури має багато прикладів того, як по-різному формували своє життєве середовище різні народи на тій самій території і в тих самих природних

умовах. До другої групи відносимо ті фактори, які впливають на еволюційний процес розвитку особливостей архітектури певної країни додатково, ніби зовні, дещо змінюючи його напрям. До таких додаткових впливів належать: а) вольові дії владних структур; б) чужі уявлення про оптимальну архітектуру, що насильно впроваджуються на загарбаній території; в) вплив модних на той час архітектурних стилів; г) наявність або відсутність відповідних економічних ресурсів; д) можливість застосування нових матеріалів та будівельних технологій.

Співвідношення природних і антропогенних факторів змінюється в процесі історичного розвитку суспільства. Якщо кілька тисяч років тому архітектурна організація життєвого середовища залежала, передусім, від природних факторів, то на сучасному етапі фактично переважає вплив антропогенних факторів. Це не означає, що змінився вплив природних умов. Річ у тому, що, по-перше, завдяки високому рівню науково-технологічних можливостей сучасного суспільства багато негативних характеристик природного довкілля вдається нейтралізувати іншими засобами, ніж ті, що були доступні людям раніше, а по-друге – застосування передових методів будівництва сприяє впровадженню нових напрямків в архітектурі в усіх країнах, незалежно від їх природних умов. З часом змінюється також система взаємовпливів антропогенних факторів. Так, після здобуття країною політичної незалежності значно зменшується вплив на її архітектуру з боку держави-колонізатора. Або, наприклад, запровадження тоталітарного режиму посилює вплив владних структур на розвиток архітектури. Але така зміна співвідношень між силою впливу різних антропогенних факторів відбувається по-різному в різних країнах і практично не зв'язана із загальносвітовими процесами розвитку архітектури.

Серед перелічених вище факторів найстабільнішими, тобто такими, що мало змінюються в процесі історичного розвитку, є конкретні природні умови і традиційні культурно-світоглядні установки людей. Тому, незважаючи на сильні зовнішні впливи на архітектурні процеси в будь-якій країні, архітектура певного народу на певній території на всіх етапах має визначені стабільні спільні характерні риси, або, інакше кажучи, має певні традиції.

Традиції стосуються різних аспектів архітектури – застосування певних матеріалів і, відповідно, конструктивного вирішення, пропорцій будівель, архітектурних форм будинків, орнаментики, колористики, а також функціональної та естетичної організації життєвого середовища, починаючи від інтер'єру і закінчуючи плануванням міст.

Традиції, що сформувалися в українській архітектурі, мають глибокі корені. В короткій статті немає можливості розглянути питання, пов'язані з виникненням українських архітектурних традицій, але багато фактів і наукових джерел свідчать про їх прадавнє походження. Мотиви, характерні для української народної орнаментики, мають аналоги в археологічних матеріалах відомих древніх культур. Давність і специфіка українських архітектурних традицій вимагає до себе поваги і відповідальності зі сторони сучасних архітекторів.

Разом з тим, процес наукового дослідження традицій української архітектури ускладнюється рядом об'єктивних причин. Серед основних – дефіцит добре збережених зразків архітектурних споруд з часів, віддалених від нас більше як на тисячоліття. Така ситуація є закономірною з огляду, по-перше, на бурхливі історичні події, що постійно мали місце на українських землях і приводили до передчасного руйнування будівель, а по-друге, через те, що в Україні при будівництві, особливо житлових будинків, традиційно віддавали перевагу будівельним матеріалам природного походження, таким як дерево, солома, глина, що були сприятливі для здоров'я і зручні в експлуатації, проте не витримали випробування часом. В ситуації, що склалася, про вигляд давніх українських споруд можна судити переважно з археологічних розкопок та з іконографічних джерел. Висновки про українські традиції в архітектурі можна робити також на основі вивчення тих будівель, що дійшли до нас з останніх двох-трьох століть. Дослідники народної архітектури Галичини М. Соколовський і К. Мокловський зазначають, що для народного дерев'яного будівництва в Україні характерним явищем є спадковість форм і мотивів, тому за виглядом новіших будинків народної архітектури можна судити про давніші споруди і робити певні висновки про традиційні архітектурні форми (1, с. 378).

Питання про традиції української архітектури українські дослідники почали піднімати ще з другої половини XIX століття, і з різною інтенсивністю його продовжують обговорювати дотепер. У різні періоди XX століття аналізу традиційних для України архітектурних форм були присвячені наукові праці В. Січинського, В. Кармазіна-Каковського, О. Сластіона, В. Щербаківського, Д. Дяченка, О. Новицького, В. Троценка, П. Юрченка, В. Чепелика та багатьох інших.

Більшість дослідників основну увагу звертає на традиційні особливості форм та пропорцій самої архітектурної споруди та її фрагментів, зазначаючи ряд характерних властивостей. Серед них – відповідність зовнішньої форми будівлі її конструкції, певні пропорційні співвідношення висоти стіни і даху, чотирихвила форма даху, світлий колір побілених стін, що контрастує з оточенням, наявність ганків та галерей, розміщення церковних куполів на поздовжній осі або в центрі та на раменах грецького хреста, відкритість куполів в інтер'єр, неvistупання декоративного покриття купола за зовнішні межі основи та багато інших деталей. Деякі з наведених традиційних рис української архітектури прив'язані до конкретних місцевих умов, до конкретного будівельного матеріалу, інші, що стосуються композиційних та пропорційних співвідношень, є більш універсальними.

Значно менше уваги присвячено аналізу традицій формування архітектурної композиції довкілля в українській архітектурі. Разом з тим спосіб архітектурної організації довкілля є однією з тих традиційних особливостей архітектури, які практично не змінюються протягом всього часу розвитку архітектури того чи іншого народу. Справді, та сама просторова композиція може бути сформована за допомогою різних за архітектурним стилем та конструктивним вирішенням архітектурних об'єктів, тому постійні еволюційні зміни в архітектурно-будівельних технологіях не впливають суттєво на сам характер просторової композиції. Ті самі композиційні принципи можуть бути застосовані з використанням різних за конструкцією та формою об'єктів – складових елементів композиції.

Для традиційного українського життєвого простору характерними є мальовничість архітектурної композиції, негеометричний, скульптурний підхід до формування архітектурних ансамблів. Такий підхід до композиції властивий самій природі. В українській архітектурі він проявляється і в організації присадибної ділянки, і при облаштуванні території біля церкви, і в планувальній структурі поселень, зокрема міст. Природне оточення входило в архітектурну композицію як один з важливих її елементів, утворюючи єдиний ансамбль. Відповідно й архітектура підпорядковувалася природним законам формотворення. Всі елементи композиції були розміщені за принципом природної доцільності, з врахуванням рельєфу, орієнтації за сторонами світу, місцевого мікроклімату.

Такий мальовничий, негеометричний підхід до архітектурної композиції проявляв себе на всіх етапах розвитку українського містобудування. Наприклад, в містах Київської Русі архітектурні доміанти були розташовані на добре експонованих, переважно підвищених ділянках, і створювали разом з природним довкіллям мальовничу композицію, орієнтовану на сприйняття з далекої перспективи. Такі самі закономірності видно в архітектурі українських міст XVIII ст., де, як зазначають дослідники української архітектури цього часу, зокрема В. Вечерський, містобудівельна композиція має складну, багатопланову, мистецьки довершену структуру, в якій було втілено основні засади національного містобудування (2, с. 95). У XIX столітті органічне поєднання архітектурного ансамблю з ландшафтом проявилось, наприклад, в композиції Приморського бульвару в Одесі, Батуринського палацу гетьмана Розумовського та ін. У радянський час, в період повоєнної відбудови, у Києві створили новий ансамбль забудови Хрещатика, що ґрунтується на тих самих композиційних засадах.

Слід зазначити, що протягом останніх двох століть часом свідомо, а часом внаслідок некритичного наслідування модних архітектурних течій було зроблено дуже багато для того, щоб викоренити з архітектурно-містобудівельної практики принцип пов'язання архітектурної композиції з природним довкіллям – цю одну з найхарактерніших традиційних рис української архітектури. Тепер, в умовах незалежної України, процес ліквідації українських традицій в архітектурі продовжується, хоча, за всіма правилами, мало би статися навпаки. Такий стан

викликаний цілим рядом причин найрізнішого походження, серед них – недостатнє усвідомлення архітекторами та замовниками важливості проблеми.

Сучасний етап розвитку архітектури, для якого властивим є інтенсивний і практично миттєвий обмін інформацією, створює великі можливості для некритичного застосування досвіду інших країн в галузі архітектурного проектування. Завдяки технічним досягненням нові тенденції формотворення, нові підходи до проектування, що знайшли застосування в якійсь одній країні, стають надбанням світової архітектурної громадськості. Українські архітектори також користуються цією інформацією, запозичують іноземний досвід, переносять його на український ґрунт.

Творчі пошуки закордонних архітекторів ідуть в кількох напрямках. Один – це нові, авангардистські проекти з використанням найсучасніших матеріалів та технічних можливостей. Другий – це ностальгічне повернення до архітектурних мотивів минулих історичних стилів. Третій – це інтерпретація традиційних рис народної архітектури конкретних країн в нових умовах та в нових матеріалах.

Проекти, віднесені тут до третьої групи, сучасні іноземні архітектори створюють власне з метою продовжити в сучасних умовах рідні їм старі архітектурні традиції своїх народів. Такі тенденції повернення до першоджерел в світі, особливо в Європі, посилюються, на традиційну архітектуру є попит, що видно хоча б із змісту популярних іноземних видань з архітектури та дизайну інтер'єру (3).

Переймаючи іноземний досвід, українські архітектори часто переймають також ті архітектурні форми, які базуються на архітектурних традиціях чужих країн. У результаті маємо багато нових житлових будинків, готелів, ресторанів, архітектура яких, як зазначалося в статті М. Капака (4, с. 32) щодо готельного комплексу “Лісова пісня” на Івано-Франківщині, виконана в західно-європейському фахверковому стилі і чимось нагадує стародавні курортні пансіони Баварії або Швейцарії. Це запозичення чужих форм здається особливо нелогічним в оточенні неповторної української природи і на землі, що має давні багаті архітектурні традиції. Реальною стає небезпека продовження процесу викорінення українських архітектурних традицій руками самих українців, під гаслом створення сучасної, „не гіршої як у людей”, архітектури.

У зв'язку з тим треба чітко розділяти нові досягнення в галузі будівництва та архітектури на дві групи: а) такі, які варто запозичувати і розвивати на нашому українському ґрунті; б) такі, що беруть за основу закордонні архітектурні традиції і які повинні використовуватися як зразок методики проектування, а не як зразок для наслідування архітектурної форми.

Враховуючи взаємовплив людини і довкілля, формування архітектурного середовища за не характерними для нашої території засадами може привести в майбутньому до заміни українських архітектурних традицій на чийсь інші, наприклад німецькі або англо-американські. А змінене середовище може впливати на формування іншого світогляду, інших культурно-звичаєвих устоїв. Звичайно, всі ці процеси проходять дуже повільно, але коли проявляються їх результати, то виправити ситуацію буває дуже важко або й неможливо.

Ще одна небезпека для продовження українських архітектурних традицій в сучасних умовах – це спрощене, поверхове їх трактування. В українській архітектурній практиці такий спрощено-умовний підхід найчастіше зустрічається в оформленні інтер'єрів закладів громадського харчування. Переважно вони відтворюють форми архітектури народного житла, причому в його абстрактно-узагальненому варіанті. В обов'язковий набір елементів входять плетений тин з глечиками і соняшниками, солом'яні стріхи, драбинястий віз або хоча б колесо від воза, дерев'яні лопасті колеса водяного млина, вишивані рушники і т. ін. Особливістю такого оформлення є еkleктичність. Гуцульський глечик можна побачити на полоті з вербових гілок, на фоні біленої стіни з полтавським розписом, в оточенні меблів, прикрашених геометричною карпатською різьбою. Ця тенденція, абстрагуючись від причин самої її появи, має ряд негативних рис. По-перше, вона дезорієнтує людей, зокрема дітей, молодь та іноземців, які не мають власного повного уявлення про українське народне мистецтво, щодо справжнього вигляду народної житлової архітектури і житкового мистецтва. А вони в Україні є особливо різноманітні, і мистецтво та архітектура

кожного регіону має свої етнографічні особливості. По-друге, тенденція, яку ми розглядаємо, не має достатньої перспективи для розвитку, тому що неможливо весь час повторювати ті самі архітектурні вирішення з тим самим набором композиційних елементів і сподіватися, що вони постійно будуть приваблювати відвідувачів. Вихід з цієї ситуації міг би полягати, наприклад, в створенні інтер'єрів в стилі народної архітектури та мистецтва якогось конкретного українського регіону, робити це на основі вивчення справжніх етнографічних джерел, включаючи в цілісний ансамбль одяг офіціантів, столовий посуд, музику, асортимент страв, а також назву закладу та його рекламу. Тоді поряд могли б успішно процвітати заклади, оформлені в стилі, наприклад, народного мистецтва Полтавщини і Бойківщини. Замість конкуренції вони б доповнили одне одного, а одночасно сприяли б народознавчій освіті своїх відвідувачів.

Розвиток в сучасних умовах місцевих архітектурних традицій є обов'язком архітектора перед своїм народом і перед історією. Проектування сучасної архітектури за традиційними засадами має, разом з тим, суто економічну перевагу – дає можливість розвиватися туристичному бізнесу, який в світі стає дуже прибутковим видом діяльності. Іноземний турист не приїде до нас оглядати ту саму архітектуру, яку він може побачити в себе на батьківщині, його привабить щось оригінальне, незвичне для архітектури його країни.

Що саме з багатого досвіду української архітектури повинно стати основою для застосування в сучасній архітектурній практиці? Це питання не раз виникало в минулому, і тепер воно повинно б стати темою не одного науково-практичного семінару. Ця проблема вирішується архітектором на межі раціонального мислення і інтуїтивного відчуття. Однозначно можна стверджувати лише те, що одними з характерних традиційних рис, які роблять українську архітектуру українською, є, по-перше, спосіб архітектурної організації простору, при якому природне середовище є повноправним елементом архітектурної композиції, і, по-друге, негеометричний, скульптурний характер цієї композиції. Тому ці риси, серед всіх інших, обов'язково повинні бути збережені в сучасній архітектурній практиці, якщо ставити собі за мету продовжувати українські традиції в майбутньому.

Безперечно, в Україні треба розвивати традиції української архітектури. Разом з тим, як показує практичний досвід останнього десятиріччя, стихійний розвиток цього процесу не дає бажаних результатів. Тому проблема збереження і розвитку українських архітектурних традицій в сучасних умовах вимагає наукового вивчення, розробки програми діяльності і цілеспрямованого її впровадження.

Важливим фактором покращання ситуації є врахування проблематики традицій української архітектури в процесі професійної підготовки архітекторів у ВНЗ. Важливо, щоб це питання не асоціювалося лише із збереженням пам'яток архітектури, а стало основою для створення оригінальної сучасної української архітектури, спроможної сказати своє власне слово у світовій архітектурній практиці.

1. Mokłowski K. *Sztuka ludowa w Polsce*. – Lwow: nakładem księgarńi H.Altenberga, 1903.
2. Вечерський В.В. *Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона*. – К.: Головкивська архітектура, НДПТІАМ, 2001. 3. *Domu w tradycji: Katalog projektów turouych*. – Studio Atrium, 2003. – № 10 – 2. 4. Канак М.М. *Традиції та відродження „зеленого” туризму в Прикарпатті // „Особняк”*. – *Архітектурно-будівельний журнал*, 2003 р. – № 2 (29).